

Szmodis Jenő

Tudomány, intuíció, művészet – történeti perspektívában

A „mű” mint a későbbi megismerés értelmezési kerete

■ A tudás és a tudomány fogalmai szorosan összekapcsolódnak, noha aligha kétséges, hogy mindaz, amit a művészet körébe sorolunk, szintén nem nélkülözheti a tudást. Annak a jelenségnek a helyes ismeretét, amit egy műalkotás ábrázolni kíván, és annak az ábrázolási módnak a mesteri birtoklását és kifejezési közegnek az alapos ismeretét, ahogyan illetve amelyben a mű létrejön. A korszakos jelentőségű tudományos felismerések és műalkotások hasonlóak többek között abban is, hogy általuk a világot *máshogyan* látjuk: mindaz, ami ezek megismerése *után* tárul elénk, önkéntelenül is *a korszakos mű tükrében*, annak értelmezési keretein belül jelenik meg tudatunkban.

E művek és alkotók szemlélete anélkül válik látásmódunk részévé, hogy a hétköznapi életben eszünkbe ötlene, kinek a tekintetével látjuk a világot. Tömegvonzás, evolúció, relativitás, tudattalan, introverzió, extraverzió: köznapi gondolkodásunk és beszédünk részei már. De mindez igaz a legjelentősebb művészi teljesítményekre is. Wagner korszakos művészete nem véletlenül ragadtatta Nietzschét e szavakra: „ma minden, ami a művészet valamely területén végbemegy, önkéntelenül is úgy érzi, hogy az ő művészetének és művészi jellemének bírói széke előtt áll”.¹

Az igazság és a szépség mélyen fekvő egysége

A tudomány és a művészet valódi kapcsolatát mindig is titokzatos homály fedte, amit csupán növeltek az olyan közhelyek, amik a tudománynak az *igazságra*, a művészetnek pedig a *szépségre* irányultságáról szóltak. Azonban a *művészet* és az *igazság* szoros és bensőséges kapcsolatát már Arisztotelész katarziszelmélete is jól érzékeltette, ami e lelki élményt a *ráismerés* tényével hozta kapcsolatba. Ráismerés, megfelelés, igazság: nehezen szétválasztható fogalmak ezek. Nehezebben, mint a művészet és a tudomány jelenségei, amelyek a mai fogalmainknak megfelelő formában éppen a görögység kultúrájában jöttek létre: két sajátos területté és cselekvési móddá hasadt mindaz,

ami korábban *egy* volt, s ami a hit mélységétől sem volt elválasztható.²

A nyugati gondolkodás egyik legjellemzőbb vonása maradt továbbra is e *kettősség*, sőt maga a tudomány sem maradt mentes további megosztási törekvésektől. Karl Rajmund Popper szükségesnek gondolta világosan elhatárolni egymástól az ún. tudományos elméleteket az ún. áltudományos elképzelésektől. Nézete szerint ugyanis egy tudományos elméletnél előre meg lehet határozni azokat a körülményeket, amelyek ha előállnak, az elmélet a továbbiakban nem tartható. Egy tudományos elméletről tehát elvileg be lehet bizonyítani tévességét, míg egy áltudományosról nem, hiszen nem cáfolható, csupán elhíhető vagy elutasítható, vérmérséklet szerint.³ Popper évekkal később, 1958-ban az Aristotelian Societyben *Vissza a preszokratikusokhoz* című előadásában már így fogalmaz: „Számomra a filozófiában éppen úgy, mint a tudományban is, kizárólag az a vakmerő vállalkozás érdekes, amellyel valamit hozzá akarunk adni a világról való tudásunkhoz és a világról való tudás elméletéhez.”⁴ Látható, hogy Popper tudományos értelemben eredetileg többre értékelt egy *cáfolható*, ám *esetleg téves* elméletet egy *nem cáfolható*, ám adott esetben *igaz* elgondolásnál. Később azonban, mint látható, ezzel szöges ellentétben – a falszifikációt, a kritikát, a cáfolatot előnyben részesítő magatartásának formális és kimondott feladása nélkül – fő értéként határozta meg a *tudás bővülését*. A tudás azonban aligha bővíthet pusztán *elvileg cáfolható*, ám a valóságban hamis állítások által. A tudás tényleges előrehaladását a hamis állítás *tényleges cáfolata* szolgálja, ami azonban csupán *esetlegesen*, és nem szükségképp következik be egy hamis állítás vonatkozásában.

Az intuíció axiomatikus igazsága

Léteznek ugyan termékenyítő tévedések, ám ezek tudományos értékét fölébe emelni a *pillanatnyilag* kevésbé bizonyítható, illetve kevésbé cáfolható, nagy jelentősé-

gű megsejtéseknek, igencsak egyoldalú racionalizmusra mutat. Egy igaz felismerésre ugyanis gyakorta intuitív úton jutunk, anélkül azonban, hogy ítéletünk helyességét a formális logika szabályai szerint kétséget kizáróan bizonyítani tudnánk, vagy akár anélkül, hogy előre meg tudnánk mondani azon eseményeket, amelyek, ha bekövetkeznek, el kell vetnünk felismerésünket. A tudomány és a technika bizonyos szintjén adott esetben el sem képzelhetők a bizonyításnak és a cáfolatnak azok a módszerei és eszközei, amelyek évszázadok vagy évezredek múlva ismertté és kézenfekvővé válhatnak. Bizonyos felismeréseket axiomatikus természetűeknek fogadhatunk el, mert a közvetlen belátás anélkül igazolja számunkra a felismerés igazságát, hogy pusztán logikailag, vagy éppen az empirikus megismerés adott szintjén nem sok esély mutatkozik a formális megerősítésre, vagy cáfolatra.

Egy kijelentésről azonban, amelyről csupán az *adott kor vonatkozásában* mondható ki meg nem cáfolhatósága, ugyancsak kétséges azt állítani, hogy *egyszer s mindenkorra*, sub specie aeternitatis tudománytalan. Az olyan kijelentés pedig vajon mennyit ér, hogy ez és ez a meglátás tudománytalan *addig*, amíg igazságaihoz fel nem ér a tudomány. Popper eme „demarkációja” alapján vetette el nem csupán a marxizmust, de Freud tanait is. Ám ugyanígy az áltudományosság sülyesztőjébe kerülhetnének nem csupán Jung igencsak mély értelmű gondolatai az introverzióról és az extravertzióról, hanem a művésztörténet stíluskritikai megállapításai is, az irodalomtudomány és még számos „humántudomány” eredményei, amelyeknek gyakorta több közük van egy „benyomáshoz”, mint az ítéletet utólag igazolni igyekvő, racionalizáló törekvésekhez. Ez utóbbiak jobbra nem is bizonyítják, csupán részlegesen megerősítik a *megérzés* szülte ítéletet. Éppen úgy, ahogyan Popper szerint a tudományosnak nevezhető elméletet is csupán „konfirmálják” a megfigyelések, de nem „verifikálják”, nem bizonyítják. Szerinte azonban az elméletnek ellentmondó *egyetlen* megfigyelés is cáfolni képes az elméletet. Ez utóbbi lehetőséget kéri számon tehát az általa áltudományosnak tekintett elgondolásokon. Mindazonáltal beláthatjuk, hogy mindez az igazságnak merőben formális megítélésén nyugszik. Olyan megközelítésen, ami nem csupán a művészi igazságot határolja el élesen a tudományos igazságtól, de amely lényegében a tudomány számos megállapítását is diszkreditálni igyekszik.

A gondolkodás divergenciája és konvergenciája

Amint Guilford megállapítja: a megismerésben – Popper szerint is – fontos szerepet játszó *kreativitást* egyfaj-

ta „*divergens*” (különböző irányokban való, asszociatív) gondolkodás jellemzi elsődlegesen, szemben az intelligenciatesztek többsége által mért *konvergens* gondolkodással, amelynek lényege, hogy a lehetőségek körének szűkítésével jut el egyetlen helyes eredményhez. A konvergens gondolkodásnak nagy szerepe lehet a konfirmáció, tehát a gondolat helyességének értelmi ellenőrzése során, ám ez önmagában csekélyebb jelentőséggel bír a probléma megoldási lehetőségeinek feltárásában.⁵

A popperi demarkáció komolyan vételével tehát megfosztanánk a tudományt számos olyan megállapítástól, amelyre minket értelmünk *divergens* módon gondolkodó, kreatív funkciója rávezet, ám amely megállapítások természetüknél fogva, vagy csupán jelenlegi ismereteink alapján kevéssé alkalmasak arra, hogy cáfolatuk lehetőségével számoljunk. Popper tehát – képletesen szólva – a fürdővízzel együtt kiöntené a csecsemőt is, ha az nem felel meg előre meghatározott, ám semmivel sem igazolt elvárásainak. És a popperi tudományelméleti demarkáció legnagyobb ellentmondása éppen ez: nem csupán igazolatlan és igazolhatatlan, de *aligha cáfolható* is. Hiszen az csupán egy *vélemény*, amely nem keveset árul el megalkotójának az intuíciónhoz és az érzésekhez való sajátos, negatív viszonyáról, ám amelynek a megismerés és a tudás valós természetéhez nem sok köze van.

Nehezen cáfolható, hiszen ha a popperi demarkáció alapján száműznénk is a tudományból mindent, ami a cáfolhatóság kritériumának nem felel meg, nem lehetnénk bizonyosak abban, hogy egyfelől, amit kidobtunk, az mind áltudomány és tévedés volt-e, másfelől abban, hogy szolgálatot tettünk-e a Popper által is dicsért és kívánatosnak tekintett „*tudásbővülésnek*”, amely Popper szerint is a tudomány célja. Hiszen nem lehetünk bizonyosak abban, hogy a megmaradó elméletek (amelyek éppenséggel cáfolhatóak), valóban hozzájárulnak-e a tudás bővüléséhez, mert cáfolhatóságuk még nem garancia egyúttal igazságukra is. Ám ha ez így van, az aligha cáfolható (de nem is bizonyítható) popperi demarkáció éppenséggel a popperi demarkáció alapján minősül *áltudományos elméletnek*, amelyre a tudomány határvonalait alapozni meglehetősen könnyelműség volna.

Az értelem kiszolgáltatottsága az érzelmek által rögzült emlékeknek

A tudomány tisztán racionális megközelítése ráadásul nem vet számot a ráció különös természetével sem. Azzal többek között, hogy merőben objektívnek tűnő ismereteink is ki vannak téve kellően még nem feltárt szubjektív mozzanatoknak. Értelmi műveleteink jobbra tapasztal-

latainkkal és azok „emlékképeivel” dolgoznak. Hogy mi az, ami a tudat számára adott lesz, azzal nem pusztán a figyelem pszichológiája foglalkozik, hanem a lélektan más területei is. Jól ismert tény, hogy az erős érzelmi hatást kiváltó jelenségek (hangok, színek, helyzetek stb.) könnyebben és jobban rögzülnek a tudatban. Sőt maga az érzelmi motiváltság alighanem elsődleges szerepet játszik az emlékkép létrejöttében, intenzitásában.

Német kutatók nemrég az igazolták, hogy az érzelmi-indulati relevanciával bíró kifejezéseket sokkal inkább megjegyzik a vizsgálati személyek, mint az e szempontból közömbösek.⁶ Vagy gondoljon csak mindenki arra a jól ismert helyzetre, amikor az utcán számára ismerős arc tűnik fel. Sem az illető nevére nem emlékezik, sem a helyzetre, amelyben korábban találkozott vele. Mégis a lehető legnagyobb biztonsággal meg tudja mondani, hogy az adott személlyel a kapcsolata kellemes volt-e, kellemetlen, vagy érzelmileg viszonylag közömbös. Ez azonban igencsak arra látszik mutatni, hogy az emlékképnek a tudathoz kötődő legerősebb szála érzelmi-indulati természetű.

Úgy emlékezünk egy fel nem ismert emberrel kapcsolatban egykori érzelmeinkre, mint ahogyan a távoli hajónak is először csupán az árbocát látjuk a tengeren. Míg azonban ott a jelenségnek a Föld görbülete és a fény egyenes útja az oka, emitt, az emlékezésben, alighanem értelmi memóriáknak feledékenységre való hajlamosága és az érzelmi tényező kitüntetett jelentősége, ami a fény útjához hasonló következetességgel köti emlékeinket tudatunkhoz. Az értelmi műveleteinkhez tárgyakat szolgáltató emlékezetünk tehát nem mentes az érzelmi mozzanatoktól, és ez a körülmény jelentősen befolyásolja értelmi műveleteink produktumait is.

Logikai formáink archaikus-archetipikus alapjai

Másfelől azonban maguknak e műveleteknek a „logikai” alapja is igencsak különleges jelenség. Kant a priori logikai formái – bármily furcsa – mélyen rokonok Jung kollektív tudattalanjával és archetipikus képeivel. Így aztán az archetípus fogalmára is igaz Jung e megállapítása: „Egyetlen olyan lényeges eszme vagy nézet sincs, amelynek ne volnának meg a történelmi előzményei. Végső soron mindegyik alapját archetipikus ősfarmák vetették meg.”⁷ A sokak által ma is vitatott jungi archetípus kategória maga is olyan archetipikus kép, amelyet a különböző korok különbözőképpen formuláltak. Platón ideatana és anamnézise, Kant a priorija és kategorikus imperatívusza – hogy csak a legnyilvánvalóbb párhuzamokat említsük – mind olyan gondolatok, amelyeknek

ugyanaz a képzet a gyökere, mint Jung archetipusainak. Más helyütt igen világosan mutat rá Jung, hogy a XIX. században az energiamegmaradásról Robert Mayer által megfogalmazott elv nemcsak hogy „nem íróasztal mellett” kiagyalt elmélet (amint ezt maga Mayer is egy levélben megírja Greisingernek), hanem éppenséggel olyan archetipikus kép értelmi megfogalmazása is, amelynek ősidők óta birtokában van az emberiség. Hol a lélek halhatatlanságának, hol lélekvándorlásnak, hol – mint Hétrakleitosz – „örökkön élő tűznek” nevezve azt.⁸

Az archetipikus ősfarmák szemléletessége – amint Jung írja – „olyan korban alakult ki, amikor a tudat még nem gondolkozott, hanem észlelt.”⁹ Ellentét és azonoság, végesség és végtelenség, véletlen és okozatosság és megannyi más logikai fogalom messze visszanyúlik az emberiség ama észlelő korszakába és kollektív tudattalanjába. Mesterségesen elszakíthatjuk tehát értelmünk logikai apparátusát az annak legbensőbb alapját képező tudattalantól, pontosabban tagadhatjuk és elleplezhetjük e mély kapcsolatot, azonban nem létezővé még ezáltal sem tehetjük. S hogy értelmi műveleteink természete mennyiben tekinthető tisztázottnak, jól mutatja Jean Piaget e szkeptikus mondata: „A lélektan számára tehát továbbra is fennáll a kérdés: az értelemnek vajon milyen mechanizmus révén sikerül műveleti összetételre képes koherens struktúrákat felépítenie...”¹⁰

Nem csupán emlékezetünk van tehát kitéve a lehető legjobban szubjektivitásunknak, hanem logikánk is a tudattalanban gyökerezik, amely annyiban talán mégsem teljesen szubjektív, hogy alapját nem a személyes, hanem a kollektív tudattalan képezi. Mindez azonban kevésbé változtat azon, hogy büszke tudatunk egyik leghatékonyabb eszközét, a logikát inkább csak kölcsönzi a tudattalantól, mintsem maga alkotja meg azt. A logikus, tiszta és helyes gondolatok ősi, tudattalan és igen mély eredetéről mindenki könnyen meggyőződhet, ha emlékezetébe idéz egy olyan esetet, amikor valami számára új és helyes gondolattal találkozott olvasmányai, beszélgetései során, illetve egy olyat, amikor a hallott, olvasott eszme számára ugyan új volt, ám annak valóságához és helyességéhez nem kevés kétség fért. Az előző esetben a felismerésnek az az öröme kerítette hatalmába, amelyről a művészi hatás kapcsán Arisztotelész oly szépen ír. Csakhogy számára új gondolatról volt szó, amelyre így aligha ismerhetett rá. A másik esetben az új gondolattal való találkozás türelmetlenné és nyugtalanná tesz. Minden azzal töltött pillanat százszoros hosszúságúnak és fojtogatónak tűnik. Ki ne találkozott volna már ismerősei körében „világmegváltó filozófussal”, „zseniális feltalálóval” vagy

valami hasonlósággal, akivel, ha bármi másról beszél, mint rögeszméjéről, egészen kellemesen szót lehet érteni. Ama rossz érzést, azt a tagadhatatlanul kedvezőtlen élettani hatást tehát aligha maga a beszélő személye váltja ki, csupán személyiségének az a része, amelynek a fantazmagória a kifejeződése, illetve maga a fantazmagória. Arról lehet tehát szó, hogy míg a helyes gondolatok „találkoznak” archetipikus képeinkkel, azokra „ráillenek”, illetve amelyeket archetipikus képeink „felismernek”, addig a téveszmék „konfliktusba kerülnek” tudattalunk ez ősi képeivel, egészen akár a hátrányos élettani hatás kiváltásáig. Összegzésképpen elmondható, hogy a popperi tudományelmélet egyfelől saját mércéje szerint olyan nem-tudományos elmélet, amelyre a tudományosság meghatározását igen aggályos volna alapozni, másfelől olyan egyoldalú racionalizmust involvál, amely nem vet számot érzelmi-indulati és tudattalan eredetével.

Tudatos művészet és ösztönös tudomány

A kultúrtörténet számos teljesítménye példázza, milyen kevésbé határolható el egymástól élesen intuíció, sejtés, tudás, igazság és szépség. Említettük: tömegvonzás, evolúció, relativitás, tudattalan, introverzió, extraverzió: észrevétlenül és akaratlanul váltak köznapi gondolkodásunk részeivé. E fogalmak azonban nem analitikusan, sokkal inkább intuíciók hű követése nyomán születtek. Szóltunk Jung gondolatáról is, hogy a tudományos eszmék legtöbbször „nem íróasztal mellett” kiagyalt elméletek, hanem azok archetipikus víziók megfogalmazásai. Olyanoké, amelyeknek régtől birtokában van az ember. Igazságok ezek, amelyek felismerése többnyire intuitív, ám amelyek (tudományos, avagy művészi) kifejezési módja gyakran szinte esetleges.

Számos példája van annak, hogy egy mélyebb igazság egyazon alkotóban többféle, művészi és tudományos kifejezést is követel magának, és arra is, hogy a kétféle kifejezésmód átjárja egymást. Persze mindez természetes, hiszen a kifejezésmódok elhatárolása utólagos szellemi aktus, miközben emberi gondolkodásunkban természetes egységet képeznek értelmi, érzelmi, etikai és esztétikai vonásaink, késztetéseink. Dante vilásképe is egy és oszthatatlan, hiszen az *Isteni színjáték*ba politikai filozófiai megfontolások vegyülnek, amikor a költő a pokolban ábrázolja a pápapárti ellenfeleket, ám a költőnek a világi hatalmat igenlő elméleti munkája (*Az egyeduralomról*) sem nélkülözi a poétikus eszközöket az érvelés során. A politikus és drámaíró Machiavelli nemcsak elemző elme, de rétor és művész is, amikor *A fejedelemben* önkéntelenül fekteti le a későbbi modern politikai filozó-

fia alapjait. A helyes és igaz megtalálása tehát merőben intuitív úton történik, és igencsak esetleges, hogy az, aki az igazságra rátalálni vélt, az emberi kifejezés mely módját, a tudományt, avagy a művészetet választja-e a helyesnek ítélt gondolat közlési közegének. És Dantén és Machiavellin kívül is vannak olyan kivételes alkotók, akik számára a két kifejezési mód szinte közömbös, és akár felcserélhető is. Heidegger filozófiája – akárcsak Nietzsche – költői nyelvezetű, ám Heidegger költészete – amint Nietzsche is – mély filozófiával teljes. A legnagyobb alkotók esetén a kifejezés módja alighanem szinte mellékessé válik, hiszen ők maguk legtöbbször valószínűleg magát a *felismerést* becsülik. És számukra vélhetően közömbös is, hogy tudásukat milyen formában artikulálják. Igaz lehet ez még akkor is, ha Michelangelo szobrászatát többre tartjuk szonettjeinél.

Kétségtelen, a legnagyobb alkotók esetén nem minden esetben és feltétlenül kell tudósnak és művésznek is lenni egy személyben. Ám aligha válik a mű kárára, ha az alkotó egyszerre *tudatos művész* és *ösztönös tudós* is. Ha a bevezető gondolatok során említettük Wagnert, alighanem ő az egyik legfontosabb olyan alkotó, akire igazán illik az, hogy művészetében hallatlanul tudatos, ám filozófiájának, világgépének megteremtésében merőben ösztönös, intuitív. Az a Wagner, aki a vezérmotívumtechnikával és hangzásvarázsával *alkotótárs*ra tette a mű befogadóját, értőjét és értelmezőjét, mintegy a későbbi gadameri hermeneutika megelőlegezője.

Keszi Imre a *Trisztán*-nyitány kapcsán gyönyörűen ír arról, hogy a zenekar csupán kerülgeti és körülírja az a-moll akkordot, amely a zenekarban meg sem szólal, csupán a hallgatóban. Mint írja: „Híres nyitányában úgy érzékelteti az a-moll hangnemet, hogy az a-moll akkord meg sem szólal benne. Szinte inkább az emberi fül hangnemi rendhez szokott akarata az, ami ezt a nyitányt a-mollnak érzi. Valóban minden indata ezt öleli körül, minden kromatika innen burjánzik ki, de maga a középpont, az a-moll akkord mégis kimarad ebből a zenéből, csak a kerülettől befelé tartó sugarak határozzák meg az imaginárius középpontot.”¹¹ Wagner maga ismeri el, hogy Schopenhauernek néhány odavetett mondata vezette el sajátos kompozíciós technikájának kialakításához, amelynek lényege, hogy a feszültség fokozható azáltal, hogy késleltetve, vagy egyáltalán nem hangzanak el azok a hangzatok, amelyeket az ember ösztönösen vár.

Ám ugyanígy a vezérmotívum-technika is a hallgató figyelmére és emlékezetére apellál, miközben – többek között – a szereplők belső, lelki folyamatait, tudatos és tudattalan rezdüléseit tárja elénk. A modern lélektan

hajnala ez, amely a Schopenhauer által felfedezett irracionális, tudattalan erőt immár nem az emberen teljesen kívülálló, sorsszerű jelenségnek fogja fel, hanem olyan belső késztetésekkel azonosítja, amelyek csupán esetlegesen kerülnek az értelem és az öntudat napvilágára. Nietzsche már pszichológiai jelenségnek nevezi mindazt, ami Schopenhauernél még a filozófia tárgya, Lisztnél és Wagnernél a lélek és a természet művészileg ábrázolt csodája. Aztán Pierre Janet, Freud és Jung következik, akik merőben racionális analízis tárgyává tették azt, amit a filozófia korábban természetnek vagy sorsnak nevezett.

Ám ugyancsak jellemző a dolgok sajátos fejlődési ívére, hogy mindaz, ami később tudománnyá válik, előbb a művészet reflektorfényébe kerül, az első megvilágító sugarakat a művészet irányítja rá. Bármilyen meglepően hangzik is, szoros szellemtörténeti kapcsolat van a XIX. századi wagneri Gesamtkunstwerk és a tudományok XX. századi multidiszciplináris fejlődési tendenciája között. Wagner felismerte ugyanis az egyes művészeti ágak korlátozottságát, és azt, hogy a művészi ábrázolás és kifejezés továbbfejlesztéséhez az eddig külön utakon járó, saját módszereiket külön-külön fejlesztő művészek sajátos egyesítésére van szükség. Minden analitikus tendencia után szükségképpen el kell jönnie a nagy szintézisek korának. Ennek előmozdítása érdekében maga is elméleti, analitikus vizsgálatokat folytatott, hogy immár ne a véletlenre hagyatkozva és ne csupán a pillanat ihletében bízva, hanem tudatosan alkossa meg a világot új egységében bemutató műveit.

A művészetek megint csak előtte jártak a tudományoknak: a maguk teremtette korlátokat hamarabb ismerték fel, és ebben Wagnernek, az elméleti embernek úttörő szerep jutott. Az igazán különös azonban az, hogy ebből a felismerésből Wagnernél új esztétikai minőség is született. Olyan, ami már messze túlmutat a zene birodalmán. Amint Thomas Mann írja: „Egy híres karmester, aki aznap este a *Trisztánt* vezényelte, hazafelé menet azt mondta nekem: »Ez már nem is zene!« – mondotta pedig ezt közös megrendülésünk értelmében.”¹²

Mann ebből arra a következtetésre jut, hogy a XIX. század közepén azoknak is igazuk volt, akik szemben álltak Wagnerrel, s a hagyományos értelemben vett zenét féltették hatásától. Lehet mosolyogni és bosszankodni az egykor volt meg nem értés hangjain. Lehet akár mentegetni is. Egyet nem lehet azonban: elvitatni azt, hogy itt már sokkal többről van szó, mint pusztán zenéről.

Messze vezetne a wagneri filozófia elemzése, amely sajátos megváltásetikát és különleges kultúrabölcséletet egyaránt jelent, és talán ezeknél még valami többet is. Az

is bizonyosnak látszik, hogy – szerencsénkre – ezekben több volt a zseniális sejtés, mint a filológiai pontosság, az aggályoskodó konceptualizálási igyekezet. Wagner művész volt, és megelégedett azzal, hogy felismeréseit mint evidenciákat elénk tárja. És ennek nem mond ellent értekező prózájának olykori bőbeszédősége sem. Elméletet csak oly mértékben kívánt alkotni, ami segítette őt művészetének kiteljesítésében. Ebből a szempontból azonban nem az írások és a műalkotások tematikus „rokonságának” vagy kapcsolatának van kitüntetett szerepe, mint sokkal inkább a belső szükségletnek, amely az írás pillanatában sokszor arra szolgál, hogy akár a témától független lelki gátakat nyisson meg. Igaz ez alighanem a tér és idő problematikára és ennek a hangzással, az akuszticitással való kapcsolatára.

Wagnernek gyakorta inkább csupán arra az érzésre volt szüksége, hogy elméletileg is képes megoldani egy problémát. Sajátos módon azonban a legnehezebb feladatokat mindjárt a gyakorlatban végezte el. Nem értekezett a belső és a külső tér érzékeltetésének nehézségeiről, miközben legbravúrosabb megoldásai éppen ezzel, a számos zeneszerző által még csak nem is érzékelt problémával kapcsolatosak. A *Mesterdalmokok* nyitányát követő kórus templomi félhomályából úgy vezeti ki a hallgatót a vakítóan verőfényes délelőttbe, hogy annak elemzése önálló tanulmányt érdemelne. A meghitt enteriőről valóssággal kipenderít az exteriőrbe, az illatos tavasz hűvösébe. Ugyanígy *Az istenek alkonyának* első felvonásában Siegfried és Brünhilde búcsúzása után Siegfried indulásához olyan természetzenét alkot, amely mindössze néhány másodperc alatt képes lefesteni az elkövetkező rajnai utazás minden káprázatát, s ami után a Siegfried rajnai utazása című rész már inkább csupán kedves zenekari betét. Ám az, hogy az indulás pillanatában az egész utazás teljes távlata hirtelen, szédítően tárul elénk, aligha vitás.

Wagner – ez a tudatos művész és ösztönös tudós – ott is hat, ahol a legkevésbé várnánk. Messze túl tehát a zenei utókor világán. Lemondani a szerelemről a hatalomért – már maga ez a szembeállítás is megelőlegezi Freud és Adler vitáját. Lélektan a szövegekönnyben, amely szerint a tragikus árát minden egyoldalúságnak meg kell fizetni, a görögök csodálata, amely Wagner gondolkodását már a Nietzsche-barátság előtt is jellemezte – ebben Jung pszichológiájának és Hérakleitoszra hivatkozó egyensúlyelvének csírája van benne.

Aki valaha is foglalkozott eszmetörténettel, vagy távoli korokról nyitott lélekkel olvasott, ismeri az érzést, amelyben régi idők emberei kortársakká válnak, és fesztelenül szólnak hozzánk. Ám a távolság legtöbbször megmarad

az olvasó és a kor szelleme között, és a régi idők csupán órákra tárulnak fel. A kivételesen nagyokkal – a tudva érzőkkel és az érezve tudókkal – azonban más a helyzet. Szellemük oly észrevétlenül válik szemléletünk részévé, hogy néha úgy érezzük, a világra vetett tekintetük a mi pillantásunk, s mindaz, amit mi élünk meg, még mindig velük történik.

JEGYZETEK

- 1 NIETZSCHE, Friedrich: *Richard Wagner Bayreuthban* = Uő: *Korszerűtlen elmékedések*. Ford. BOGNÁR Bulcsú, Bp., Atlantisz, 2004, 267–342, 330.
- 2 Hogy a hit és a tudás is megbonthatatlan egységet képezett egykor, jól megvilágítja Jung. Mint igen szemléletesen írja, az archaikus szemléletű ember csak tudott, mert számára a belső tapasztalás éppúgy érvényes volt, mint a külső. (JUNG, Carl Gustav: *Briefe II. 1946-1955*. Olten, Walter Verlag AG 1973, 208.). Vagy, ahogy Csányi Vilmos meghatározza hit és tudás e nehéz tudományelméleti problémájának lényegét: a tudományok nyitott, szabályozott hiedelemrendszerek. (CSÁNYI Vilmos: *A tudományok nyitott szabályozott hiedelemrendszerek = Magyar Tudomány*, 1998, 9. sz., 1065–1068., 1065.) Hit és tudás között tehát nem áll fenn szükségképpen ellentmondás, ezek ugyanis – merőben tudományfilozófiai oldalról – alighanem csupán különleges aspektusai a megismeréshez és az ismeretekhez fűződő – alapvetően szubjektív – viszonyulásnak. És nemcsak a hitet teszik értékesebbé a kételyek, hanem a tudós éber szkepszise is az, ami megóvja a tudományt az elsilányulástól. Ne felejtsük egyúttal, ami tegnap még tudomány volt, arra ma gyakran mint tévhitre tekintünk vissza, s amit ma még csupán gyanítunk és hiszünk, az sokszor a holnap tudománya.
- 3 POPPER, Karl: *Logik der Forschung*. Wien, Julius Springer Verlag, 1935
- 4 Idézi BETEGH Gábor *Antik kozmológiák* című tanulmányában, elérhető az MTA Filozófiai Intézetének honlapján. <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/filtort/betegh/betegh.htm>
- 5 GUILFORD, Joy Paul: *Creativity = American Psychologists*, 1950, vol. 5, pp 444–454.; Uő: *The Nature of Human Intelligence*. New York, Mc Graw-Hill, 1950
- 6 Vagy e jelenség másik oldalát, a feledtető memóriát illetően lásd SMITH, Kerry: *Bad memories can be suppressed, People are able to make themselves forget disturbing images*. Nature News Published 2007. 12 July 2007. <http://www.nature.com/news/2007/070709/full/news070709-10.html>
- 7 JUNG, Carl Gustav: *A kollektív tudattalan archetípusáról* = Uő: *Mélysegeink ösvényein*. Ford. BODROG Miklós, Bp., Gondolat, 1993, 76.
- 8 JUNG, Carl Gustav: *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*. Ford. NAGY Péter, Bp., Európa, 1990, 126–129.
- 9 JUNG: *i. m.* (1993), 76.
- 10 PIAGET, Jean: *Az értelem pszichológiája*. Ford. ÁDÁM Anikó, FARKAS Ildikó, MARTONYI Éva, Bp., Kairosz, 1997, 52.
- 11 KESZI Imre: *A végtelen dallam* = Uő: *Válogatott zenei írások*. Bp., Magvető. 1983, 56–75., 68–69.
- 12 MANN, Thomas: *Richard Wagner szenvedése és nagysága*. Ford. SZÖLLŐSY Klára, Bp., Európa, 1983, 31.